

Zdeněk ŠIMEČEK – Jiří TRÁVNÍČEK,
Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu
v českých zemích, Praha, Academia, 2014.
 499 s., ISBN 978-80-200-2404-6.

Publikace je výsledkem ambiciózní snahy postihnout vývoj četby a produkce knih v českých zemích od konce 9. do začátku 21. století. Zdeněk Šimeček a Jiří Trávníček k tématu přistupovali z různých úhlů pohledu. Zohledňovali nejen statistické údaje o počtu nakladatelství či vydaných knih, nýbrž sledovali celkovou oblibu čtení ve společnosti. Zajímali se o to, které knihy přitahovaly čtenáře, jakým způsobem k nim pronikaly a s jakými podněty i omezeními se musel knižní trh vyrovnávat.

Ačkoliv usilovali o plnohodnotné poštížení všech jedenácti staletí, v jejichž průběhu se v českých zemích knižní kultura rozvíjela, položili hlavní důraz na období posledních 150 let. Fascinace 20. stoletím má svou kladnou i zápornou stránku. Nespornou výhodou je, že díky ní nabízí publikace *Knihy kupovati...* potřebný a srozumitelný přehled hlavních tendencí, které se v knižní kultuře v tomto století plněm zvrátů a překotného rozvoje projeví. Sleduje nejen oficiální státem podporovanou literaturu, ale rovněž „sedou zónu“ a samizdat. Zásadním způsobem přispívá ke zmapování posledně jmenovaných oblastí, přičemž se snaží určit, která nakladatelství, osobnosti i jednotlivé knihy hrály klíčovou roli.

Tento pohled zaměřený na vyrovnávání se s ideologií a vytváření alternativních zdrojů poznání vrcholů zdařilým popisem proměn, které přinesla Sametová revoluce. Autoři se nezastavili pouze u politických

změn, nýbrž se nevyhýbali ani klíčovému tématu současnosti, jímž jsou elektronické knihy a možnost sdílení textů prostřednictvím internetu. Na základě kvalitních statistických údajů dále provedli srovnání mezi čtenáři v České republice a jiných evropských státech. Zdůraznili nadstandardní zájem Čechů o literaturu i roztržitést českého knižního trhu, jež vede ke značné nepřehlednosti, avšak poskytuje příležitost i malým a začínajícím nakladatelstvím.

S barvitým a podnětným způsobem, jímž je uchopena historie 20. století, kontrastují výrazně zhuštěné kapitoly věnované starším obdobím. Zvláště knižní kultuře středověku je vyhrazen jen velmi omezený prostor. Vzniká tak nesprávný dojem, že v tomto období stály české země na okraji kulturního vývoje a knihy jejich obyvatele prakticky neovlivňovaly. Konkrétním příkladem přílišné stručnosti je například zajímavá zmínka o tom, že převážná část prvotisků byla v poslední třetině 15. století vydána v Plzni. Podle autorů odsud pocházela i úplně první tištěná kniha, jež se na území Českého království objevila. Její název ale chybí.

Podstatně lépe se autorům podařilo zpracovat dějiny knihy v raném novověku. Jde ostatně o dobu, již se Zdeněk Šimeček dlouhodobě zabývá. Zvláště podnětné jsou doklady o prvních reklamách na knihy, cenurních nařízeních a jejich obcházení i potížích nakladatelů s neprodejnými tituly. Bez povšimnutí by však neměly zůstat ani pasáže věnované židovské literatuře a jejím kontaktům s křesťanským prostředím.

Kromě přílišného zhuštění některých pasáží věnovaných starším obdobím náleží ke slabinám této syntézy také jistá územní

nevyhraněnost. Protože určité části publikace psal Zdeněk Šimeček ještě v době, kdy Češi a Slováci žili v jednom státě, věnoval se také slovenské literatuře. Avšak zatímco v části zaměřené na 20. století působí výklad o situaci na Slovensku vyrovnaně a napomáhá k vytvoření celkové představy o literatuře bývalého Československa, v oddílech zaměřených na kulturu 18. a 19. století vyznívá spíše jako vynucený přívažek. Existence knižní kultury na Slovensku je ostatně zmíněna poprvé až při kontaktech mezi Václavem Matějem Krameriem a slovenskými buditeli.

I přes zmíněné nedostatky považuji publikaci *Knihy kupovati...* za přínosnou. Jejím prostřednictvím se může širší veřejnost seznámit s mnoha poznatky, jež byly dosud rozšířené pouze mezi odborníky. Získat je bylo totiž dosud možné pouze četbou většího počtu odborných článků a specializovaných monografií. Nyní je Zdeněk Šimeček a Jiří Trávníček zpřístupnili v přehledné publikaci, která je přitažlivá jasným uspořádáním, zajímavými tématy i bohatými obrazovými přílohami.

Kateřina Pražáková

Peter KÓNYA a kol., *Dejiny Uhorska (1000–1918)*, Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove 2013, 787 s. + 48 s. barevných příloh, ISBN 978-80-555-0921-1.

Shrnující pohled na dějiny Uher je dílem kolektivu slovenských autorů pod edičním vedením medievisty a historika raného novověku Petera Kónyi, jenž působí na

Prešovské univerzitě. Syntéza si vytkla za cíl pojmout dějiny historické svatoštěpánské země. Již v úvodu se editor vymezil oproti zažitému konstruktivistickému přístupu ke studiu slovenských dějin uměle vytržených z uherského kontextu, který měl evokovat představu jakéhosi autonomního postavení budoucího slovenského území již před rokem 1918 (s. 7). Tento zavádějící koncept přežíval ve slovenské historiografii hluboko do devadesátých let 20. století a byl opakovaně kritizován zejména ze strany moderní maďarské historiografie.

Publikace byla pojata jako vysokoškolská učebnice přístupná zároveň odborné veřejnosti. Pokouší se podat dějiny Uher jako standardní evropské země, bez archaické a stereotypní nálepky zaostalosti či tisíciletého utlačování nemaďarských etnik. Autoři proklamují výklad dějin oproštěný od národnosti, konfesní či politické orientace. Omezený rozsah jim však neumožnil pojmout řadu témat dostatečně podrobně. Přes avizovanou snahu o moderní pohled na dějiny uherského prostoru zůstal výklad často závislý na pozitivistických dílech předválečných historiků a nepřekročil popis politických dějin. Celý text využívá slovenské podoby personálií a toponym, zatímco maďarské tvary uvádí pouze v případech, kdy jejich slovenská obdoba nevznikla. Zde je možné vznést první námitku, jelikož takové pojetí protirečí snaze o „nadanárodní“ výklad dějin Uher. Alespoň řada historicky a etnicky čistě maďarských lokalit mohla být uvedena v textu v původní podobě, popřípadě shrnuta v dvoj- či více jazyčné tabulce přiložené k textu knihy.

První kapitola přesahuje stanovený chronologický rámeček a předkládá čtenáři geografickou a geopolitickou charakteristiku Karpatské kotliny v době od stěhování národů do usazení Maďarů a vzniku jejich kmenového svazu před koncem 10. století. Zde je potřeba vyzdvihnout využití archeologického výzkumu a upřesnění dříve nepřesné lokalizace germánských, slovanských i příchozích ugrofinských etnik, jež je přehledně podáno také graficky. Z pohledu českého čtenáře však působí příliš spoře zmínky o sousedství a zániku Velkomoravské říše. V seznamu literatury ostatně není citována žádná z moderních českých prací k tomuto tématu. Zeširoka jsou naopak vyzdvíženy zásluhy arpádovského velkoknížete Gejzy, který schopnou politikou připravil půdu pro vzestup syna Štěpána.

Druhá kapitola práce zaměřená na středověké Uherské království (1000–1526) přináší dosud nepřilíš známou interpretaci Zlaté buly krále Ondřeje II. z roku 1222, jež je zajímavou paralelou k výzkumům Zlaté buly sicilské Martina Wihody. Uherský dokument je konečně analyzován nejen v kontextu panovnické centralistické politiky, ale zároveň jako východisko stratifikace uherské šlechty, jež si svěšené výsady následně udržela až do konce uherského feudalismu v letech 1848–1849 (s. 76–78). Na dalších stránkách opět následuje prostý popis politických dějin, který neuspokojí informovaného badatele znalého české, rakouské i maďarské historiografické produkce zejména k tématům jako jsou bitva u Kressenbrunu (s. 81), krátké, přesto neopominutelné uherské vlády posledních Přemyslovců Václava II. a jeho syna (s. 91–92) či období jagellon-

ské. O poznání rozsáhlejší pozornosti se dočkala uherská vláda Zikmunda Lucemburského. V seznamu literatury – jakkoli je jeho pojetí zřetelně stručné a zaměřené na syntetizující přehledové publikace – chybí citace prací k tématům v přímé souvislosti s českými a rakouskými dějinami. Z aktuálních badatelských témat výklad neobsáhl kupříkladu problematiku symboliky svatoštěpánské koruny. Chybějící recepcí zahraničních výzkumů je nejpatrnější při výkladu bitvy u Moháče (1526), která sehrála v dějinách Uher i střední Evropy zásadní roli. Stručný popis střetu očividně nereflektoval pokročilé výsledky bádání mimo slovenskou historickou vědu (především práce Zdeňka Vybírala, Gézy Pálffyho), což je patrné v absenci ozřejmení ideologického pozadí osmanské expanze i obrany Uher využívající záštity v konceptech sarmatismu či dědictví stále živých křesťansko-rytířských ideálů. Stejně tak kusá zmínka o palbě osmanského dělostřelectva nevystihuje souvislost s postupující modernizací válečnictví, jež právě v prostoru Uher značně podnítila nastupující vojenskou revoluci 16. a 17. století (s. 182). Stať o středověkých dějinách Uher uzavírá appendix, který shrnuje „politické a společenské štruktúry, demografický vývoj, rozvoj miest a dedín“ a naposledy „kultúrny vývoj a počiatky písomností v domácich jazykoch“, jež strukturou, zařazením i obsahem bohužel nepřesahuje pojetí popisné příručky.

Třetí a nejrozsáhlejší část práce se věnuje období, kdy se Uhry proměnily ve válčiště křesťanské a islámské civilizace a ocitly se mezi příslovečnými mlýnskými kameny habsburských obranných a centralizačních

snah ohrožovaných silící osmanskou expanzí, a to až do sklonku 18. století, které je následně ve stejné kapitole pojato jako doba konsolidace. Vnitřní členění tohoto oddílu bylo zvoleno funkčně a v kontextu nejnovějších zahraničních syntetických podání, předložených především maďarskou historiografií, jež pojala ukončení období prvního velkého náporu Osmanů (1526–1606) vídeňským mírem jako klíčový mezník uherských dějin raného novověku nahrazující starší marxistické chronologické členění založené na vývoji feudálních vztahů. Zasloužené pozornosti se dostává vzpoura Štěpána Bočkaje, jež je v závěru stati zhodnocena jako první z celé řady protihabsburských uherských povstání, která určila politický vývoj celého následujícího století (s. 251). Dějiny uherského 17. století autorský kolektiv podává opět se zřetelem na politický vývoj určený protihabsburským odporem převážně sedmihradských magnátů a nových protitureckých válek. Výklad sleduje zlatý věk Sedmihradska, povstání Bethlena, Rákócziho, Thökolyho kuruckého hnutí a porážku osmanské expanze u Vídně (1683), jež vyústila v „súmрак polmesia-ca“ stvrzený karlovičským mírem (1699). Toto období bylo prodchnuto otázkami o novém uspořádání území, z něhož byla vytlačována osmanská moc, což paradoxně vedlo k odporu všech vrstev uherské společnosti k centralizačním snahám Leopolda I. (s. 341). Cennými zpestřeními výčtu politických dějin jsou navazující kapitoly o životě na pozadí válek a povstání, stejně jako o konfesním, etnickém a kulturním vývoji společnosti, jež tentokrát využily bohatších sekundárních i primárních

pramenů. Nahodile a stručně je zmíněno aktuálně bádané téma vnímání „cizího“ v souvislosti s usazováním židovského a cikánského obyvatelstva zejména v poslední třetině 17. století (s. 366). Poslední část třetího oddílu popisuje období „krátkého“ 18. století (1699–1790) jako nástup habsburské normalizace Uher po porážce posledního velkého kuruckého povstání Františka II. Rákócziho (1703–1711). Rozsáhlejší výklad pojímá střet zaváděných tereziánských reforem se zájmy uherských stavů. Rovněž pokus o prosazení josefínského „germanizačního patentu“ a jeho následný krach byly zpracovány v širších souvislostech a vystihly především roli odporu šlechtických a církevních stavů společnosti k opatřením vídeňského centralismu (s. 438–440). Závěrečné pasáže statisticky popisují podíl Uher na hospodářství habsburské monarchie, přičemž používají polarizovaných příměrů „zaostalého přívěsku a prvej kolónie monarchie“. První z těchto přirovnání vyvrací především rychlá obnova zemědělské produkce a vztup důlní těžby, dostatečně prokázány již dříve analyzovanými početnými prameny hospodářské evidence, což souviselo s vlnou přistěhovalců, kteří v průběhu 18. století vtiskli uherské společnosti multietnický i multikonfesní ráz (s. 465 an.).

Také poslední čtvrtá kapitola syntézy se přidržela moderního pojetí a chronologického vymezení výkladu v kontextu středoevropských dějin. Koncept dlouhého 19. století (1790–1918) je vyplněn popisem absolutistické politiky Františka I., rozvoje uherského nacionálního hnutí v předrevoluční době, revolučních událostí let 1848–1849, jež jsou vylíčeny v dostačujících

kulturních i hospodářských souvislostech. Uherská revoluce odstranila poddanství, stavovská privilegia a přinesla občanskou společnost, zároveň však „konflikt s představiteli některých nemaďarských národností ukázal nereálnost koncepcie uhorského národa s jediným maďarským jazykem i nedostatečný národnostný program revolúcie“ (s. 585). Nastupující neoabsolutismus přinesl nemaďarským etnikům velké zklamání, což vyústilo v počátky etnické, kulturní i politické emancipace nejen Slováků. V tomto momentu práce svou kritikou překračuje staré konstruktivistické a zavádějící snahy o etnickou definici slovenského národa před polovinou 19. století (srov. s. 598–599). Poslední podkapitola knihy je věnována období dualismu (1867–1918). Výklad opět sleduje sled „velkých“ dějin prodchnutý přehledem vzniku a vývoje politických frakcí všech národnostních skupin.

Překvapivě stručný je závěrečný přehled účasti Uher v první světové válce, kde dobře známý a v kontextu omezeného rozsahu publikace snad i nadbytečný popis obecného vývoje světového konfliktu na všech frontách ubral prostor kýžené stati o válečných letech v Uhrách, shrnuté navzdory využitelným poznatkům maďarské historiografie na pouhých necelých čtyřech stranách (s. 739–742). Také zde převážil popis politických souvislostí nad zajímavými a aktuálními tématy militarizace hospodářství, projevů maskulinity, genderové optiky, emancipace žen či podrobnější analýzy postoje obyvatel uherské země k zapojení do konfliktu. Podobně stručně jsou pojednány závěrečné fáze emancipace slovenského národa na pozadí konceptu

čechoslovakismu i autonomistická hnutí jižních Slovanů. Jako procesy, jež vedly k zániku „velkých“ historických Uher, by si zasloužily i přes omezený rozsah syntézy větší pozornost (pouze s. 743–744). Konec integrity svatoštěpánské země je alespoň vhodně zasazen do kontextu rozpadu habsburské monarchie, čímž je výklad symbolicky uzavřen.

Typografické zpracování knihy je kvalitní, ačkoli by podrobné zhodnocení úroveň slovenského textu příslušelo lingvistovi. Úvodní obsah podává přehled o struktuře jednotlivých kapitol, v závěru knihy jsou uvedeny chronologické tabulky dynastií a vládců, uherských palatinů a předsedů vlád. Následuje topografický rejstřík, nikoli však rejstřík jmenný, což je u syntetického díla zásadním nedostatkem. Také seznam použitých pramenů a literatury je překvapivě stručný a kupříkladu z české historiografické produkce obsahuje pouze práce Miroslava Hrocha (1999), Richarda Pražáka a kol. (1993) a Josefa Šusty (1924–1931). Kniha není vybavena poznámkovým aparátem, a to ani v případě citací z pramenů, jež na několika místech prokládají výklad. Popisný styl osvěžuje velký počet černobílých i barevných ilustrací, jež však mohly být podrobněji interpretovány. Téma vývoje uherského výtvarného umění a architektury ostatně zůstalo zcela stranou pozornosti. Několika desítkám vložených barevných map lze vytknout příliš malé popisky (legendy), jež mohly být v mnoha případech umístěny ve sloupci vlevo při nižším, často prázdném okraji stránky, čímž by byla zvýšena čitelnost těchto jinak graficky zdařilých schémat.

Recenzovaná kniha splňuje avizované zaměření vysokoškolské učebnice. Z hlediska standardů středoevropských historiografií ovšem při této ambici postrádá potřebné interdisciplinární zapojení kulturně historických, historickoantropologických a umělecko-historických přístupů. Popisný výklad dějin Uherského království zůstal často závislý na předválečných pozitivistických dílech, přesto podává základní faktografický přehled o problematice, jež byla dosud líčena převážně izolovanými pohledy (česko)slovenské či maďarské historické vědy při snaze vyvarovat se nacionálně motivovaného konstruktivismu. Publikace proto poslouží jako úvod do studia dějin Uher v celém jejich chronologickém rozsahu. Zároveň vybízí ke zpracování kritické vědecké syntézy s hlubšími tematicky i metodologicky lépe ukotvenými výklady klíčových dějinných událostí, podloženými nezbytným poznámkovým aparátem.

Miroslav Žitný

James R. PALMITESSA (ed.), *Between Lipany and White Mountain. Essays in Late Medieval and Early Modern Bohemian History in Modern Czech Scholarship* (= *Studies in Central European Histories* 58), Leiden–Boston, Brill 2014, 365 s. + xix stran úvodu, ISBN 1547-1217.

Předkládaný sborník vydalo prestižní nakladatelství Brill jako padesátý osmý svazek ediční řady *Studies in Central European Histories* (hlavní editoři David M. Luebke, University of Oregon a Celia Applegate, Vanderbilt University), do níž dosud

přispívaly především americká a německá historiografie a již roku 1985 otevřel Peter Blickle vydáním knihy *The Communal Reformation*, anglické syntézy jeho výzkumů průběhu reformace venkovských i městských oblastí na pomezí jižního Německa, Švýcarska a Rakouska. Ukázka českého moderního bádání pronikla mezi tuto edici anglicky tištěných monografií teprve v loňském roce, proto si jistě zaslouží pozornost nejen autora tohoto recenzního příspěvku.

Soubor dvanácti esejů vybraných českých a moravských historiků a historiček pokrývá klíčová i případová témata bádání moderní domácí historiografií od poloviny 15. do poloviny 17. století. Editor v úvodu přiznává, že jde o anglické překlady upravených textů, které již byly publikovány formou samostatných studií či kapitol monografií. Zdánlivě nahodilé tematické rozhraní textů sahajících od politických, náboženských a demografických charakteristik sledovaného období a prostoru k tématům každodennosti, kriminality a švu venkovského a městského prostředí předkládá čtenáři především rozsáhlou ukázkou funkčně využitých moderních metodologických nástrojů při studiu zásadních společenských, náboženských i politických procesů probíhajících v zemích Koruny české mezi symbolickými mezníky lipanské a bělohorské bitvy, a to v kontextu pozdně středověkého soustátí a rodící se habsburské monarchie. Kniha je ostatně zaměřena na anglicky mluvící studenty amerických univerzit se zájmem o dané téma, jenž se objevil již od počátku devadesátých let 20. století. Vzhledem k tomu, že dosud existuje pohříchu velmi

málo anglických překladů klíčových českých prací (shrnuty v úvodu na s. viii) či původních syntetizujících pohledů, stane se moderně koncipovaný sborník jistě vítaným úvodem do již známých i aktuálně bádáných témat.

Předmluva knihy kromě nezbytných děkovných pasáží vhodně poukazuje na období diskontinuity v české historiografii druhé poloviny 20. století a shrnuje stručně také vývoj zájmu anglosaského publika o české dějiny pozdního středověku a raného novověku, včetně vesměs amerických vědeckých institucí. Následuje základní technický aparát, který je vzhledem k pojetí knihy vhodně zařazen ještě před jednotlivými texty. Seznamy tabulek a zkratk jsou následovány užitečným glossářem českých, německých a polských toponym a ediční, respektive překladatelskou poznámkou. V ní je nutné vyzdvihnout pečlivé vymezení formy překladů vlastních jmen, které vyznělo ve prospěch anglizovaných původních českých tvarů namísto německých podob příjmení, které často anglické texty volně přejímaly (např. *William of Rožmberk* či *Vratislav of Pernštejn* namísto *William of Rosenberg* či *Vratislav of Pernstein* – srov. s. xiv). Ve zvláštním odstavci bylo rovněž vymezeno užívání jmen českých archivních institucí, jejichž české názvy obsahuje ostatně i tabulka zkratk. To vše při pečlivém zachování diakritických znamének. Neposlední cenou součástí ediční poznámky je ukázkový výčet pečlivě zvolených překladů historické terminologie (např. *Basel Compactats*, *Calixtine*, *Councilor*, *Land Ordinance*, *Privy councilor*, *Supreme Equerry*, atd., s. xv.), v jejímž přesném užívání při překladech

nejrůznějších resumé a abstraktů vykazuje domácí bádání dosud značnou nedůslednost. Krátké navazující biogramy obou překladatelů textů (Barbara Day a Christopher Hopkinson) ostatně poukazují na jejich dlouhodobou zkušenost s českými historiografickými texty. Úvod doplňuje ještě chronologická tabulka, opět terminologicky velmi hodnotná, a jednoduchá mapka prostoru českých korunních zemí založená na Historickém atlasu českých zemí od Evy Semotanové a kolektivu.

Samotným příspěvkům předchází také úvodní shrnutí dějin prostoru českých korunních zemí od raného středověku k hornímu mezníku práce, tedy k polovině 17. století. Zhruba dvanácti stránkový přehled se opírá o práce Františka Šmahela, Jaroslava Pánka či Josefa Grulichy a shrnuje sledované období zcela v souladu s koncepty konfesionalizace, centralizace habsburské monarchie jako protipólu stavovské politiky, vývoje habsburského dvora i kulturních a poddanských poměrů. Navazuje pojednání o nejvýraznějších dějepisecých přístupech ke sledovanému období od Palackého romanticko-nacionální koncepce českých dějin přes pozitivistické přehodnocení Gollovy školy k rozdílným pojetím Pekařovým a Kroftovým. Zde prokázal editor James R. Palmiessa sympaticky hluboký přehled o vývoji dějepisecých koncepcí, jež je i pro českého čtenáře vítaným připomenutím nejvýraznějších historiografických posunů, nemluvě opět o terminologické hodnotě kvalitního překladu textu. Další kapitola úvodu s příslovečným názvem *White Spots and Black Holes in Czech Historiography, 1945–1989* (s. 24–30) představuje cenný

pohled amerického historika na období sevěnenosti domácího bádání marxistickou metodologií i komunistickou ideologií, během něhož však přesto vznikly hodnotné práce Josefa Polišenského, Josefa Petráně, Josefa Války, Josefa Janáčka, Františka Šmahela a dalších. Mezi nimi editor vyzdvihl kupříkladu analýzu právního života v Kutné Hoře od Jiřího Kejře z konce padesátých let (s. 27). Nové směry a témata české historiografie od roku 1989 jsou shrnuty v závěrečné stati úvodu. Z pohledu editora odrážejí především obrovský zájem o dějiny šlechty, každodennosti, kriminality, přehodnocení reformace a protireformace s využitím moderního konceptu konfesionalizace (zde editor prokazuje znalost i nejnovějšího bádání, např. v případě habilitační práce Josefa Hrdličky z roku 2009, vydané již tiskem), nového kritického pohledu na husitství, gender studies a dějin žen, včetně ukotvení výzkumu v klíčových institucích a periodických při prohlubující se spolupráci české a zejména německé historiografie.

Dvanáct vybraných textů o dějinném vývoji Království českého (editor správně vymezuje, že z korunních zemí nebyly zahrnuty příspěvky k dějinám slezských knížectví ani obou Lužic) záměrně pokrývá chronologické rozpětí čtyř dekad. Každý z esejů je v úvodu doplněn vhodným badatelským profilem autora původních textů, někdy jde o kompilaci z více kapitol či článků, což je vždy pečlivě vymezeno. První dva příspěvky Roberta Kalivody (1961) a Františka Šmahela (1971) představují dva odlišné názory na odkaz husitství v českých dějinách. Zatímco Robert Kalivoda prosazoval kontinuitu pohusitského

uspořádání společenských struktur až do konce předbělohorské doby, František Šmahel zaměřil pozornost na formování a projevy politických i národních idejí v husitském programu. Třetí příspěvek z pera Petra Hlaváčka (2002) navazuje analýzou národnostně-jazykové situace na přelomu 15. a 16. století na příkladu českého dominikánského vikariátu ve srovnávacím kontextu situace dominikánského řádu v Polsku, Slezsku a Rakousku. Moderní historiografická analýza budování panovnického dvora a integrace české šlechty k němu reprezentuje práce Václava Bůžka (2006) věnovaná arciknížeti Ferdinandu Tyrolskému a jeho místodržitelstvímu působení v Království českém. Dalším vybraným textem se stala třetí kapitola známé knihy *Husitský epilog na konci- lu tridentském* Františka Kavky a Anny Skybové (1969) zaměřená na „postavení české otázky v 16. století“, jež může pro zahraničního čtenáře představovat cenný studijní materiál nejen k faktografickému pozadí obnovy pražského arcibiskupství jako jednoho z nástrojů habsburské protireformace, jelikož moderní anglický překlad právě v případě této stati snad nejvýrazněji oživil domácímu bádání samozřejmě důvěrně známou problematiku. Překlad Janáčkova portrétu Polyxeny z Lobkovic v roli „první dámy království“ (1977) byl následně zařazen jako zástupce počínajícího zájmu české historiografie o místo urozených žen v českých dějinách renesanční doby, a to na pozadí vlivu a protireformační role jezuitského řádu v katolickém šlechtickém prostředí. Sedmý text představuje hluboká analýza podoby a soužití konfesijních táborů v čes-

kých zemích od 15. do 17. století z pera Josefa Války (1988), pro domácí bádání dosud zásadní stať *Tolerance či koexistence*. Nechybí ani pohled do právních dějin zastoupený případovou studií Petra Kreuze (2007) k problematice „deliktu pohlavního zneužití a znásilnění dítěte před městským soudem v předbělohorských Čechách“. Intelektuální a kulturní dějiny šlechty podané vzorovým biografickým pohledem Tomáše Knoze (2008) na základě analýzy knihovny Karla staršího ze Žerotína předkládá zahraničnímu čtenáři devátá stať. Zde se vyjma širokých horizontů moravského velmože a významného dějinného aktéra otevírá pohled do náboženských, kulturních i politických poměrů šlechtického prostředí Markrabství moravského, jelikož text anglicky zpřístupnil také kapitolu „Právo a politika“ z Knozovy monografie. Příkladem moderního kritického přístupu nezatiženého konfesijními zřeteli je srovnávací analýza proměn katolických i utrakvistických náboženských bratrstev na pozadí náboženských a kulturních dějin počátku 17. století z pera Jiřího Mikulce (2005). Dalším z nejnověji bádáných témat jsou migrace, jejichž strategie v dlouhé časové perspektivě před a po třicetileté válce pojednali na příkladu jihočeského prostoru Josef Grulich a Hermann Zeitlhofer (1998). Jejich srovnávací analýza výrazně přehodnotila interpretaci proměn poddanských poměrů, do nichž marxistická historiografie opakovaně projektovala jednu z fází vývoje třídních konfliktů „předměstské“ společnosti. Poslední z překladů předložil text Lenky Bobkové (2007) věnovaný pobělohorskému exilu, v němž se čtenář může seznámit

s historicko-antropologickým portrétem exulanta. Obraz jeho myšlenkového světa odrážejícího konfesijní identitu, životní úroveň v saských exilových centrech, stejně jako případové kariéry exulantů jsou pro zahraničního čtenáře dostatečně faktograficky ukotveny, a proto představuje i poslední příspěvek vhodně zvolený vzorek co do tematického i metodologického rozvržení.

Celé práci, kterou uzavírá ještě soupis výběrové bibliografie členěný podle jednotlivých kapitol a rejstřík zeměpisných a vlastních jmen, by bylo samozřejmě možné vytknout určitou nahodilost výběru vzorových textů, pochopitelně však pouze při vědomí nutné subjektivit takového hodnocení. Skutečným jednotícím měřítkem výběru textů se totiž stala snaha podat nejen stručný přehled klíčových badatelských témat, ale i základní obraz vývoje české, respektive i československé historické vědy od šedesátých let 20. století. Všechny zvolené texty totiž vždy dokládají metodický výzkum problematiky dostatečnými faktografickými souvislostmi ve středoevropském kontextu, neboť právě toto kritérium je pro zahraničního čtenáře nezbytné. Po technické stránce je nutné vyzdvihnout velmi kvalitní grafické provedení knihy. Již zmíněnou terminologickou hodnotu anglického překladu nesnižují ani drobné, nejčastěji jen tiskové chyby, jež se nakonec objevují převážně v transliteraci originálních českých názvů publikací. Ze závažnějších je nutno poukázat na chybu v přepisu jednoho z titulů příspěvku Petra Kreuze („...*působnost komního soudu*.., na s. 197).

Recenzovaná práce jistě splňuje svůj editorem jednoznačně vymezený cíl – představit anglofonnímu odbornému

i studentskému publiku kolekci tematicky i metodologicky příkladových prací novější a moderní české historiografie. Nezbyvá než vyjádřit přání, aby ji v budoucnu následovaly další i širěji koncipované knihy, jež zahraničním čtenářům při stejně kvalitně zvládnuté oborové terminologii předloží další z výsledků domácí historické vědy.

Miroslav Žitný

Michal ŠRONĚK, *De sacris imaginibus. Patroni, malíři a obrazy předbělohorské Praby*, Praha, Ústav dějin umění AV ČR 2013 (= Opera minora historiae artium 5), 175 s., ISBN 978-80-86890-63-0.

Jeden z podnětných interdisciplinárních přístupů k tematice vícekonfesního soužití v českých zemích v 16. a počátkem 17. století představují příspěvky některých historiků umění, kteří se pokoušejí výtvarná díla vzniklá v prostředí jednotlivých konfesí chápat a interpretovat jako důležitý prostředek konfesní (sebe)prezentace, propagandy, polemiky, výchovy či disciplinace. Drobná monografie Michala Šronka si všímá problematiky konfesionality uměleckých děl vzniklých v prostředí katolické církve, které v dosavadním českém bádání – na rozdíl od prostředí moravského – stálo spíše na okraji zájmu. Autor svým výzkum zasadil do pražských měst v období poslední čtvrtiny 16. a první čtvrtiny 17. věku, tedy nejen do doby intenzivního soupeření jednotlivých konfesí, mezi nimiž zaujímalo důležité místo potridentské katolictví, ale současně i do období, kdy Praha byla načas rezidencí císaře i jeho dvora a hrála důležitou roli v plánech papežského

stolce na obnovu katolické víry ve střední Evropě. Šronkův zájem se soustředí na čtyři okruhy otázek, jež souvisí s objednavateli obrazů využívaných v mezikonfesním soupeření, charakterem katolického náboženského obrazu i s ikonografickými typy katolického výtvarného umění a jejich vztahem k dobové zbožnosti. Stranou autorova zájmu nezůstal ani zápas katolíků s nekatolickou výtvarnou kulturou po Bílé hoře. Hledání odpovědi na tyto otázky jsou vyčleněny dva oddíly, přičemž první a obsáhlejší se věnuje letům před propuknutím stavovského povstání, druhý pak vztahu pobělohorské rekatolizace a nekatolické výtvarné kultury.

Zmiňovaný první oddíl sestává z pěti kapitol věnovaných vybraným tématům v souvislosti s katolickou výtvarnou kulturou. První příspěvek se zabývá konfesně podmíněným mecenátem Rudolfa II. a jeho dvora. V kontextu výtvarné kultury kapucínů se v něm Šroněk zabýval osobou dvorního rady Johanna Antona Barvitia, významného podporovatele řádu uvedeného do Prahy na sklonku roku 1599, a jeho podílem na výtvarných dílech, která vznikala v prostředí jejich kláštera na hradčanském Pohořelci. Barvitiova osoba propojuje první kapitolku s druhou, v níž se autor zaměřil na jezuitský řád. V souvislosti s tématy nové katolické zbožnosti reprezentovanými právě Tovaryšstvem zdůraznil roli některých katolických šlechticů, které se jezuitům dařilo získávat pro své umělecké podniky. Třetí kapitola se věnuje fundacím pražských katolických elit, k nimž kromě členů Rudolfova dvora a katolické vyšší šlechty náleželi rovněž vysocí církevní hodnostáři či členové diplomatických mi-

sí. Jejich donátorské aktivity autor sledoval na příkladu strahovského kláštera, kláštera augustiniánů na Malé Straně, minoritského kláštera na Starém Městě pražském, františkánského kláštera u kostela Panny Marie Sněžné na Novém Městě pražském a Emauzského kláštera. Studované donátorské aktivity opor katolické strany sloužily podle autora k posilování jejich vnitřní soudržnosti a sebeidentifikace v převážně nekatolickém prostředí. Spolu s tím bylo jejich úkolem prezentovat katolickou věrouku a její dogmata, nové světe i formy zbožnosti navenek. Poslední dvě kapitoly prvního oddílu se zaměřily na mimořádně důležité objekty a jejich roli v reprezentaci katolické výtvarné kultury. Nejprve Šroněk věnoval pozornost Vyšehradu, který se stal místem reprezentace některých členů Rudolfova dvora. V závěrečném pojednání dostává prostor katedrála svatého Víta. Na příkladu známé obrazoborecké akce z prosince 1619 se autor zabýval postojem reformačních konfesí k výtvarnému umění, aby následně věnoval pozornost novému, již katolickému programu výzdoby katedrál, který v pobělohorském období navázal na mariánskou tradici výzdoby chrámu.

V následujícím oddíle se Michal Šroněk podrobně zabýval pobělohorskou výtvarnou kulturou. Kromě případů „katolického ikonoklasmu“ spočívajícího v odstraňování a likvidaci některých děl se do centra jeho pozornosti dostaly předměty využívané i v nové době. Na několika příkladech z Prahy i dalších českých a moravských královských i vrchnostenských měst v něm vymezil tři možné přístupy zacházení s uměleckými díly poražených konfesí. Šlo o jejich transformaci, tedy adaptaci

pro potřeby nového užívání, reinterpretaci znamenající úpravu a překrytí původního významu díla, a konečně o apropriaci, tedy přivlastnění původně nekatolických děl.

Drobná Šroněkova rozprava představuje inspirativní příspěvek do diskuse o povaze vícekonfesního soužití v Praze a českých městech v době intenzivního konfesního soupeření na sklonku 16. a prvních dvou desetiletích 17. století. Tuto problematiku, doplněnou o pohled do pobělohorské rekatolizace, nazírá optikou uměleckého mecenátu katolických elit a utváření katolické výtvarné kultury, kterou sleduje v souvislosti s jejími zahraničními vzory i v kontextu aktuální náboženské situace v zemi.

Josef Hrdlička

Ondřej TIKOVSKÝ, *S údělem prosebníka. Restituční úsilí šlechty českého severovýchodu potrestané pobělohorskými konfiskacemi*, České Budějovice–Hradec Králové, Vedita–Univerzita Hradec Králové 2013, 344 s. + 8 s. barevných příloh, ISBN 978-80-86829-83-8.

Výrazným projevem hluboké proměny stavovské společnosti zemí Koruny české po bitvě na Bílé hoře se staly panovníkovy zásahy do struktury šlechtického majetku. Zájem o jejich důsledky vyvolala v českém dějepiscectví dnes již klasická práce Tomáše Václava Bílka, na níž v poslední době navázal podnětným výzkumem moravských podmínek konfiskačních procesů Tomáš Knoz. Nejnovější příspěvek ke zdánlivě známému tématu přináší monografie Ondřeje Tikovského, která se pokouší představit pobělohorské konfiskace v novém

světle, pohledem potrestaných příslušníků šlechty českého severovýchodu.

Autor svou knižně vydanou disertační práci, nesoucí v názvu příznačně „úděl prosebníka“, opřel o zjištění, že rozsáhlé majetkové postihy stály na samém počátku zdoluhavých restitučních případů skýtajících pokutovaným šlechticům příležitost k alespoň částečnému uplatnění právních nároků na ztracený majetek. Svou pozornost proto soustředil na to, jaké strategie jednání volili urození žadatelé při komunikaci s ústředními složkami úředního aparátu a čeho byli schopni svým snažením reálně dosáhnout. Prováděný výzkum autor modelově omezil na historický region severovýchodních Čech. Při hledání odpovědi na své otázky využíval domácí i zahraniční prameny úřední proveniencí zahrnující typově pestrou škálu písemnosti od žádostí postižených a stanovisek komisi přes doporučení, svědectví a přímlyvy až po četné doklady v podobě dluhopisů či smluv.

V úvodní části práce vymežil Ondřej Tikovský několika základními otázkami předmět svého badatelského zájmu. Po kritickém zhodnocení domácí literatury, zaměřené zvláště na politické, sociální a hospodářské aspekty vývoje české pobělohorské společnosti, neopomněl přiblížit klíčové pojmy a časové milníky konfiskačních procesů nezbytné pro porozumění obsahu celého pojednání. Jeho skutečným jádrem se stalo šest hlavních kapitol zahrnujících příběhy příslušníků několika převážně rytířských rodů, kteří se zapojovali do průběhu restitučních procesů v severovýchodních Čechách. Na příkladu Dobřenských z Dobřenic, Dohalských

z Dohalic, Kordulů ze Sloupna, Pecingarů z Bydžína, Vančurů z Řehnic a dalších dokázal postihnout zvláštní i obecné aspekty ovlivňující podobu a konečný výsledek jednotlivých případů. V autorově zorném poli se postupně ocitaly snahy šlechticů o úplnou nebo alespoň částečnou záchranu ztraceného dědictví, podepřené společenskou váhou jejich vojenských kariér, dále rozmanité spory zažehnuté pozdními či příležitostnými konfiskacemi, ale také odlišné vyjednávací pozice vyšší a nižší šlechty doprovázené nadějami vkládanými do přímlyv mocných osobností své doby. Stranou pozornosti nezůstávaly ani dílčí úspěchy některých urozených jedinců dosažené na úkor nepotrestaných příslušníků šlechtické obce nebo složité konce rytířských rodů ztrácejících někdejší životní jistoty. Všechny získané poznatky Tikovskému následně umožnily, aby se v závěrečné kapitole pokusil o nastínění určujících rysů restitučních procesů souvisejících s územím severovýchodních Čech.

Na samém konci přehledně uspořádané knihy se nacházejí jmenné a místní rejstříky, ale také cizojazyčná shrnutí obsahu práce. Vyzdvihnout je nutné rovněž obsáhlou obrazovou přílohu, která v autorově výkladu neplní pouze ilustrativní funkci, což potvrzují především zjednodušená genealogická schémata zlepšující orientaci ve spletitých sítích příbuzenských vztahů.

Práce Ondřeje Tikovského se vyznačuje snahou o uplatnění nového přístupu ke zdánlivě zpracovanému tématu. Pomyšlým překročením hranice oddělující vítěze a poražené se v ní autor přenesl do prostředí pobělohorské nižší šlechty

usilující o záchranu svých drobných statků, na nichž byla existenčně závislá. Bohatí kondotiéři v jeho výkladu naopak zaujali netradičně „pouze“ roli vlivných vedlejších postav prostupujících příběhy méně urozených rodů, jejichž příslušníci vystupovali v pozici restituentů. S oporou v pestré pramenné základně tak Ondřej Tikovský nabídl jednu z možných cest k uchopení dějin pobělohorské nižší šlechty.

František Koreš

Marek ĎURČANSKÝ, *Česká města a jejich správa za třicetileté války. Zemský a lokální kontext*, Praha, Karolinum 2013, 411 s., ISBN 978-80-246-2255-2.

Knižně vydaná disertace Marka Ďurčanského, obhájená roku 2007, zdařile završuje autorovy předchozí výzkumy věnované problematice (středo)českých měst a jejich správy v období třicetileté války, jež pro česká města znamenala významný předěl v jejich konfesním, hospodářském i politickém vývoji. Podepsaly se na tom nejen důsledky poraženého stavovského povstání, ale také dlouhá léta jejich bezprostředního vojenského ohrožení. Objemný svazek vznikl na základě širokého rozhledu po české i střeoevropské literatuře, která se zabývá dějinami raně novověkých měst, jejich správy i městských kancelářů v první polovině 17. století. Autor ho prokázal již v první kapitole věnované přehledu dosavadního bádání o vymezeném tématu. Spolu s pracemi o dějinách českých měst v raném novověku se podrobně zabýval díly, která věnovala pozornost městské správě, vztahu měst a centrálních zem-

ských úřadů, institucím městské správy a jejím jednotlivým představitelům, nižším správním orgánům, královským rychtářům stejně jako městskému hospodaření, diplomatické produkci, soudnictví, meziměstské komunikaci, cechům, městským kancelářím a v neposlední řadě i vzdělanosti a kultuře. Ďurčanský v této kapitole nabídl široký pohled na problematiku městské správy a prokázal mimořádný přehled po domácí i zahraniční historické produkci ke zvolenému tématu, ale také se dobře připravil na další dvě kapitoly, v nichž se pokoušel propojit dva odlišné přístupy zmíněné v titulu knihy a vysvětlené v jejím úvodu, totiž pohled syntetický a na druhé straně analytický.

Prvnímu z nich věnoval následující kapitolu, v níž představil česká města a jejich správu za třicetileté války. V jejím úvodu stručně shrnul roli českých královských měst v českém stavovském povstání. Další část věnovaná proměnám počtu královských měst v pobělohorské době upozornila na proměny právního postavení řady českých královských měst a jejich příčiny, které zpravidla souvisely s postojem jejich reprezentací za české války. Stranou autora zájmu nezůstaly ani další důsledky nezdařeného politického angažmá většiny českých královských měst, ať již šlo o konfiskace jejich majetku, rekatolizaci, konfirmace privilegií či obnovené působení královských rychtářů. Na základě analýzy personální skladby městských rad se autor následně detailně zabýval dalším z důsledků odboje měst, jímž byla částečná obměna politických elit královských měst. Následující texty autor věnoval dvěma dílčím problémům spjatým s vývojem

královských měst za třicetileté války. Šlo o vztah podkomořích k jim podřízeným městům, psané na základě dochovaných podkomořských register ze čtyřicátých let 17. století, a o využívání pramenů diplomatické povahy v některých narativních písemnostech městské proveniencie.

Zatímco druhá kapitola knihy se věnovala změnám, které královským městům přinesla třicetiletá válka, zkoumá třetí kapitola dopady válečného konfliktu pro tři zvolené městské lokality ve středních Čechách. Vedle královského Nymburka si autor zvolil komorní město Brandýs nad Labem a Čelákovice jako příklad městečka v majetku české komory. Po přehledu literatury a pramenů k dějinám vybraných urbánních sídel ve zkoumaném období podal přehled jejich dějin v první polovině 17. věku, aby se následně zaměřil na vývoj jejich správy a městské kanceláře mezi léty 1618 až 1648.

Đurčanského kniha věnuje pozornost epoše vývoje českých královských měst, která se sice pravidelně objevovala v monografiích jednotlivých lokalit, systematické pozornosti ale dosud unikala, ačkoli šlo o mimořádně důležitou etapu jejich dějin. Zdařile přitom upozorňuje na potřebu brát při psaní historie měst zřetel na oba vzájemně se doplňující přístupy, analytický a syntetický. Přestože autorovi je, zdá se, bližší první ze zmíněných metod, jež se zakládá na důkladné znalosti literatury i práci s dochovanými prameny, prokázal v knize, že takový přístup může důležitým způsobem obohatit dosud neúplný obraz vývoje českých královských měst za třicetileté války.

Josef Hrdlička

Jan DVOŘÁK, *Vrchnostenské město v raném novověku. Vztahy k vrchnosti a venkovskému zázemí na příkladu Svitav v 17. století*, Matice moravská, Brno 2013, 248 s. ISBN 978-80-87709-03-0.

Knižní podoba disertace Jana Dvořáka se řadí do badatelského okruhu, který se zaměřuje na problematiku vztahů v raně novověkých městech. V tomto konkrétním případě jde o město Svitavy, jehož vrchnost ve sledovaném období představovalo olomoucké biskupství. Vlastní práce se skládá ze čtyř částí. V první autor definuje zvolené téma, metodologický přístup a použité zdroje, na což navazuje přehled svitavských dějin do 16. století. Také další dvě části lze vymezit chronologicky – představují zkoumanou problematiku v první a druhé polovině 17. století. Klíčové poznatky znovu připomíná stručný, rekapitulující závěr.

V úvodních pasážích se autor vyrovnává s metodologickými přístupy k fenoménu města. Sám volí strukturalistický přístup, který zdůrazňuje funkce a jejich proměny v rámci určité struktury. Tu v daném případě představuje zmiňované vrchnostenské město a jeho vztahy s venkovským zázemím a současně s nadřazenou vrchností. Heuristicky se Jan Dvořák opírá především o prameny městské a vrchnostenské proveniencie.

Obě následující kapitoly mají téměř shodnou strukturu, liší se pouze časovým zařazením. Nejprve autor charakterizuje olomoucké biskupství jako vrchnost a objasňuje postavení svitavského panství v rámci dominia. Poté následuje uchopení města Svitav jako centra ze tří aspektů –

demografického, správního i právního a nakonec hospodářského. Na základě dochovaných pramenů se autor pokouší rekonstruovat podobu města z hlediska počtu obyvatel, jeho vztahu k vrchnosti a vlastním poddaným nebo ekonomickou prosperitu městské obce i jednotlivých cechovních organizací. Za tímto účelem text doplňuje řada grafů a tabulek. Ty mohly být využity i ve větší míře pro zaznamenání údajů, jež ve vlastním textu působí příliš nahuštěně. Jde například o časové zachycení funkčních období městských radních či o výčet a typy odměn konkrétních osob za vykonávání funkcí ve vrchnostenském či městském aparátu. Nechybí ani snaha o reflexi bezprostředního i dlouhodobějšího dopadu třicetileté války na město a panství. Do textu jsou rovněž včleněny pasáže spíše exkurzního rázu, z nichž některé zvolené téma práce vhodně doplňují (například biografické črty věnované osobnostem olomouckých biskupů nebo některých vrchnostenských či městských představitelů), avšak jiné působí spíše nadbytečně.

Také chronologické vymezení obou stěžejních kapitol a jejich vnitřní členění má sice svou logiku, ale současně vede k určité fragmentarizaci celé práce. Tomu napomáhá i poznámkový aparát číslovací samostatně pro každou kapitolu, což vzhledem k jejich malému počtu vyvolává spíše dojem dohromady sdružených celků než jednoho souvislého pojednání. Nabízí se otázka, zda by vhodnější způsob strukturování textu nepředstavovaly kapitoly zaměřené problémově pro celé sledované období, jež by umožnily snáze zachytit kontinuitu či změny v delší časové epoše. Díky tomu by se rovněž bylo možné

vyhnout například opakování odkazů na některé metodologické přístupy, k nimž vybízí zvolené chronologické členění. Vzhledem k strukturální orientaci práce může rovněž vzniknout dojem, že se v ní vytrácí konkrétní člověk. Řada vztahů mezi městem, jeho vrchností či poddanými je popisována na základě právních či normativních pramenů, jakými byly například městská privilegia, urbáře, instrukce a další opatření vrchnostenského charakteru, ale jejich konkrétní prosazování v praxi nebývá mnohdy blíže rozvedeno. Přestože si autor tohoto aspektu byl vědom například u možného vlivu příbuzenských vazeb na členy svitavských městských rad, nedokázal se s problémem lépe vyrovnat.

I přes uvedené výhrady přináší práce Jana Dvořáka řadu zajímavých poznatků. Zmínku si určitě zaslouží zachycení vrchnostenské strategie na poli ekonomiky, která se během zvolených sta let proměnila od praktické rezignace na hospodaření ve vlastní režii z důvodu získání finanční hotovosti (projevující se pronajímáním panství) až po vznik vrchnostenských provozů. Neméně zajímavá byla i strategie poddaných, kteří se snažili zabraňovat jejich vzniku souhlasem se zvýšením svých dávek odváděných vrchnosti. Každopádně takto koncipovaná studie může sloužit v budoucnu jako inspirační zdroj či základ pro další badatele, ať už ve stejném geografickém horizontu s použitím dalších metodologických východisek, nebo případně jako materiál sloužící ke komparaci pro další strukturalisticky pojaté bádání, které se bude věnovat jiné, ale typově podobné lokalitě.

Václav Pražák

Eckhard LEUSCHNER – Thomas WÜNSCH (edd.), *Das Bild des Feindes. Konstruktion von Antagonismen und Kulturtransfer im Zeitalter der Türkenkriege. Ostmitteleuropa, Italien und Osmanisches Reich*, Berlin, Gebr. Mann Verlag 2013, 512 s., ISBN 978-9-7861-2684-3.

Sborník sestavený historikem umění Eckhardem Leuschnerem a odborníkem na dějiny středovýchodní Evropy Thomasem Wünschem se zabývá konstrukcí obrazu Turka jako nepřítele i fenoménem kulturně historické výměny mezi křesťanskou a osmanskou civilizací v pozdním středověku a raném novověku. Přestože sborník vyšel s delším časovým odstupem od stejnojmenné konference uspořádané střídavě na Universität Passau a římské Bibliotheca Hertziana již závěrem roku 2009, podnítily příspěvky historiků i badatelů v oborech dějin umění nově metodologicky pojaté diskuse o mechanismech vytváření a šíření stereotypů ve vnímání Osmanů během válečných i kulturních střetů, a to na pozadí konceptu orientalismu prohlubovaného zejména rozvíjející se německou osmanistikou.

První část příspěvků sleduje klasický pohled na osmanský svět optikou vymezující nepřítele křesťanstva. Příspěvek Martina Wredého věnovaný tureckým válkám vedoucím po triumfech u Vídně a Zenty k vítězství nad Turky stvrzeném karlovickým mírem (1663–1699) analyzuje instrumentalizaci „tureckých vítězství“ v říšské politice Leopolda I. Postupná vítězství křesťanstva nad jeho „dědičným nepřítelem“ chápe jako katalyzátor vzrůstajících

národních i konfesních identit. Císař, jeho dynastie i jeho „německý národ“ byli v ikonografických i písemných pramenech stylizováni do role triumfujících zachránců křesťanské Evropy, přičemž úspěchy dalších armád překryla úloha solidárních křesťanských spojenců, kterou jim vtiskla dobová propaganda.

Navazující stati první části sledují konstrukci obrazů Turka jako dědičného nepřítele formou případových studií zaměřených na nově metodologicky ukotvené rozborů narativních, cestopisných a ikonografických pramenů. Podle záhřebského historika Nenada Moačanina přispěla přítomnost „vojenské hranice“ a „dědičného nepřítele křesťanstva“ v 17. a 18. století v chorvatsko-uherském prostoru k základům formování identity budoucího chorvatského národa. Příkladem metodologicky inovativního čtení uměleckých památek je stať Eckerharda Leuschnera sledující dobový i později utvářený obraz mongolského vpádu (1241) v polském a východoněmeckém prostředí. Řezenský badatel Walter Hartinger předložil rozbor pramenů z církevního prostředí počínající kontextuálním čtením „tureckých madon“, čímž ozřejmil instrumentalizaci vítězství nad Turky jako projevu pomoci Panny Marie podmíněné mariánskou úctou. České umělecko-historické bádání zastupuje příspěvek Martina Mádra, jenž do středoevropského kontextu zasadil barokní stropní výmalby s tureckými motivy z českých zemí. Na podkladu literárně historického rozboru stereotypů ve vnímání Turka poskytnutého Tomášem Ratajem došel k závěru, že ještě v polovině 18. století jednoznačně převažoval ve vý-

malbách stereotyp Turka-nepřítele, jakkoli se v jiných oblastech zájmu šlechtických patronů objevoval rovněž obdiv k exotičnosti tureckého světa.

Jednotlivým prvkem příspěvků druhého oddílu je diplomatický a politický rámec turecké hrozby a polsko-ruského konfliktu ve středovýchodní a východní Evropě. Příspěvky sledují proměnu „cizího“ Turka v „nepřátelského“ a konečně „přátelského“ podle tehdejších vrstevních mocenských zájmů ruské a polsko-litevské země. Využívají přitom průniku analýzy textových a ikonografických pramenů z církevního, diplomatického i literárního prostředí. Podrobně ozřejmují především proměňující se konfesní a národní identity sledovaného prostoru. Nechybí zde ani kulturně historický rozbor utváření paměti na dvojí obležení Vídně (1529, 1683) v městské i lidové kultuře a její podíl na ukotvení identity obyvatel vídeňského prostoru v 16. až 18. století z pera Ferdinanda Oppla.

Třetí část přináší obrácenou perspektivu, a sice osmanský pohled na středovýchodní a východní Evropu a Itálii. Přední odborníci současné osmanistiky raného novověku Suraiya Faroghi, Mustafa Soykutt a další zde studují vrstvy obrazu obyvatel křesťanských zemí i konfesně složitých dobytých území, média i protagonisty kulturní výměny mezi oběma civilizacemi v oblasti jejich pomyslného švu.

Metodologií uměleckohistoricky ukotvené analýzy antagonismů křesťanského a osmanského světa se věnuje poslední část práce. Zde vyniká studie „tureckých mumrajů“ ve východní Evropě 16. až 17. století od Mariny Dmitrievové, jež

i s využitím českých pramenů a literatury sleduje klíčové koncepty sarmatismu a orientalismu, bez nichž nelze současné bádání o dějinách křesťansko-osmanských střetů v daném prostoru pojmut. Rozmanitost raně novověkého orientalismu v díle Petera Paula Rubense pojednal v minuciózní analýze tureckých motivů Ulrich Heinen. Jeho příspěvek lze považovat za příkladnou interdisciplinární a kontextuální analýzu ikonografických pramenů k tématu.

Miroslav Žitný

Anne J. CRUZ – Maria GALLI STAMPINO (edd.), *Early Modern Habsburg Women. Transnational Contexts, Cultural Conflicts, Dynastic Continuities*, Farnham–Burlington, Ashgate Publishing Limited 2013 (= *Women and Gender in the Early Modern World*), 294 s., ISBN 978-1-4724-1164-8.

Výzkum manželek a dcer raně novověkých panovníků zaznamenal v posledním desetiletí především v americké a anglické historiografii nebývalý rozmach. Toto konstatování lze také vztáhnout na příslušnice španělské větve Habsburků. Nejnovější příspěvek ke zmiňované problematice představuje rovněž výše uvedená kolektivní monografie, jejíž autorky a autoři si vytkli mimořádně ambiciózní cíl – nabídnout první celistvý interdisciplinární pohled na dějiny příslušnic obou rodových linií potomků Rudolfa I. v 16. a 17. století. Již letný pohled do obsahu však naznačí, že se zamýšlený záměr nepodařilo ani zdaleka naplnit. Žádný z příspěvů totiž

neupřel svoji pozornost k manželkám císařů Římsko-německé říše. V případě jejich ženských potomků se zabývali pouze nemanželskou dcerou Rudolfa II. Annou Dorotou, dcerou Ferdinanda III. Marií Annou a dcerou Karla II. Štýrského Marií Magdalenou. Jádro jednotlivých studií naopak tvoří analýza vybraných období života dcer a vnuček Filipa II. a manželek Filipa IV.

Všech jedenáct příspěvků publikace editoři rozdělili do čtyř tematických bloků, jímž předchází úvodní studie Anne J. Cruz o tematickém, koncepčním a metodologickém zaměření práce. První skupinu tvoří tři statě, v nichž se jednotliví autoři dotkli nadnárodního politického a kulturního významu příslušnic habsburského rodu. Joseph Patrouch se na reprezentativním vzorku 66 ženských potomků Rudolfa I. zabýval geografickými a mocenskými aspekty sňatkové politiky Habsburků od 13. do konce 18. století. Maria Galli Stampino nastínila pestrý obraz slavností arcikněžny Marie Magdaleny, velkovévodkyně toskánské, na jejím dvoře ve Florencii v průběhu regentské vlády po smrti manžela Cosima II. Medici roku 1621. Blythe Alice Raviola postupně představila na pozadí tří životních etap – jako manželku vévody Františka IV. Gonzagy, vdovu a pozdější místokrálovnu v Portugalsku – osudy Markéty Savojské, vnučky Filipa II.

Stejný počet příspěvků lze zaznamenat také ve druhém tematickém bloku, který se zamýšlel nad vypovídací hodnotou osobní korespondence příslušnic habsburského rodu a jejich dvory. Magdalena S. Sánchez se ve svém pojednání zaměřila na politický obsah vzájemných dopisů Kateřiny Micha-

ely Savojské a Filipa II. Do centra zájmu Vanessy de Cruz Medina se dostala nemanželská dcera Rudolfa II. Anna Dorota, která trávila svůj život v madridském klášteře Descalzas Reales, rekonstrukce její komunikační sítě a nástin nemalého politického vlivu řeholnice na mezinárodní dění. Félix Labrador Arroyo naopak sledoval vývoj uspořádání ženské části dvora španělských králů v 16. století. Po tomto tematickém bloku dále následovaly dvě studie, jejichž společným jmenovatelem bylo mateřství. Zatímco María Cruz de Carlos Varona se zabývala hmotnou kulturou porodů v Alcázaru a jejich ztvárněním na soudobých malbách, Silvia Z. Mitchell analyzovala složitý vztah mezi politickou činností a rolí matky během regentské vlády Marie Anny po smrti Filipa IV. roku 1665.

Předmětem zájmu poslední skupiny příspěvků se staly vizualizační a módní strategie manželek španělských Habsburků. Mercedes Llorente provedla obsa-hovou analýzu portrétů matky Karla II. Marie Anny od Juana Carreño de Miranda a Claudia Coella a nastínila rozličné způsoby sebe prezentace zmiňované dámy. Její předchůdkyni a první manželce Filipa IV. – Izabele Bourbonkové – se naopak věnovala Laura Oliván Santaliestra. Ta se zaměřila na přechodovou fázi dcery Jindřicha IV. z kulturně odlišného prostředí francouzského královského dvora do Madridu, proces přizpůsobování se novým společenským podmínkám, pravidlům a zvykům a proměnu stylu oblékání nové španělské královny. Vývojem a vnímáním řeholního roucha jako tradičního oděvu vdov po zesnulých španělských panovnících se zabývala Cordula van Wyhe.

Práce odráží směřování současné historické vědy, jehož nedílnou součástí tvoří moderně pojímaný mezioborový přístup ke společnému tématu. Ne náhodou lze mezi jednotlivými autory nalézt historiky, filology, historiky umění a literatury. S interdisciplinarností se také úzce pojí pestrost metodologických konceptů, které jednotliví přispěvatelé využili. Rozdílným způsobem práce se stejnými (podobnými) prameny nabídli různé úhly pohledu na manželky, dcery a vnučky španělských králů. Takové pojetí výzkumu představuje vítanou inspiraci nejen pro české dějepisectví. Na druhou stranu je třeba říci, že anotovaná kolektivní monografie opět poukázala na jazykovou bariéru, jež panuje mezi středeoevropským dějepisectvím na jedné straně a západoevropským a americkým na straně druhé. Jednotliví autoři totiž při přípravě svých příspěvků pracovali – s výjimkou Josepha Patroucha, Corduly van Wyhe – téměř výhradně s anglicky a španělsky psanou literaturou. Zcela stranou pozornosti naopak nechali cenné poznatky, kterých například dosáhli němečtí či rakouští badatelé.

Rostislav Smíšek

Corina BASTIAN, *Verhandeln in Briefen. Frauen in der höfischen Diplomatie des frühen 18. Jahrhunderts*, Köln, Böhlau 2013, 497 s., ISBN 978-3-412-21042-7.

Výzkumy dvorského prostředí využívají různých perspektiv a různorodých pramenů a přístupů, které ve výsledku představují složité struktury jednotlivých dvorů včetně jejich kulturní a politické

pestrosti. Bádání se zaměřuje na jednotlivé aktéry dvorského každodenního života a jejich vzájemné vazby. Po dlouhou dobu byla pozornost věnována spíše mužské části dvora, zatímco ženská část bývala upozaděna. Tento přístup se v posledních letech výrazně proměnil díky výzkumům Ronald G. Asche, Beatrix Bastlové, Katrin Kellerové a mnoha dalších, kteří uvedli ženy do centra dvorského dění. Badatelé dokázali, že i ženy byly důležitou a nedílnou částí kulturního a společenského života dvora, leckdy i politického, jak představila Corina Bastianová ve své knize *Verhandeln in Briefen*. Kniha zpracovává korespondenci mezi Françoise d'Aubigné, Madame de Maintenon, morganatickou manželkou Ludvíka XIV., a Marií-Anne de la Trémoille, princeznou des Ursins, první komornou španělské královny Marie Luisy Savojské a francouzské agentky na madridském dvoře. Jejich vzájemná korespondence probíhala bezmála jedenáct let v době války o dědictví španělské a je unikátní nejen svou délkou a obsahem, ale i téměř každodenní pravidelností a především dochováním, byť v kopiích.

Corina Bastianová se v knize zabývala otázkou, zda korespondence Madame de Maintenon a princezny des Ursins měla politický vliv na francouzsko-španělské vztahy během válek o dědictví španělské a jakou politickou roli tak obě ženy ve skutečnosti hrály. Stranou pozornosti nezůstaly ani vztahy mezi pařížským a madridským dvorem všeobecně. Autorka vycházela ze široké škály pramenů, které prostudovala v britských, francouzských, italských, německých a španělských archivech a knihovnách. Korespondenci

obou žen dala C. Bastian do kontextu s korespondencí mezi francouzskými vyslanci v Madridu a Ludvíkem XIV. a též s korespondencí Madame de Maintenon a princezny des Ursins s dvořany, členy panovnických rodiny, církevními představiteli a dalšími osobami, které tvořily jejich komunikační síť. Vedle korespondence využila instrukce směřované vyslancům, diplomatické relace a dobové traktáty, které vytvářely ucelený pohled na dobovou diplomacii.

Autorka knihu rozčlenila do tří částí, které se vzájemně prolínají a vytvářejí kompaktní pohled na dobovou společnost evropských panovnických dvorů, kterou spojovaly informační síť především princezny des Ursins. První část knihy se věnuje biografii obou akterek a celkovým vztahům mezi madridským a pařížským dvorem v době jejich života. Detailnější pozornost se zaměřuje na život princezny des Ursins, která nejprve působila v Římě jako prostředník mezi papežským státem a francouzským králem, později jako francouzská agentka na madridském dvoře.

Ve druhé části se Bastianová věnuje komunikačním strategiím obou žen, budování a propracování komunikačních sítí a tématům jejich korespondence. Dámy se navzájem informovaly o životě a především aférách na madridském či pařížském dvoře, o úmrtích dvorských úředníků a možných náhradnících jejich uvolněných úřadů. Stranou pozornosti nezůstaly ani válečné a politické události, které komentovaly a doplňovaly získanými informacemi. Autorka se v této často zaměřila na stylizaci Madame de Maintenon a princezny des Ursins, která se lišila

podle témat dopisů. Pracovala též s dobovými genderovými rolemi a dokázala, že důležitější než příslušnost k ženskému či mužskému pohlaví bylo společenské postavení a blízkost k panovníkovi. Tato teze byla opět podpořena především aktivitou princezny des Ursins na madridském dvoře. Poslední část knihy tvořila konkrétní politická témata korespondence, která dokázala politický vliv obou akterek a jejich propracované komunikační síť.

Knihy Coriny Bastianové přináší ucelený pohled na diplomatické pozadí války o dědictví španělské a na roli, kterou v dobové diplomacii sehrály Madame de Maintenon a princezna des Ursins. Autorka na základě dochované korespondence představila ženy jako pozorovatelky, komentátorky a někdy i iniciátorky dobové politiky. Vytvořila tak nový pohled nejen na raně novověké dvůr a jeho struktury, ženského komunikační síť, ale především na dobovou diplomacii, na které se ženy v rámci svého společenského postavení podílely.

Veronika Mezerová

Jean-Paul BLED, Marie Terezie.

Zakladatelka moderního státu, Praha, Slovart 2013, 349 s., ISBN 978-80-7391-733-3.

Psaní biografii známých historických osobností budí vždy otázku, jaký jiný pohled další kniha na stejné téma přinese. Francouzský historik Jean-Paul Bled, jehož dílo *Marie-Thérèse d'Autriche* z roku 2001 se po slovenském vydání (2007) dočkalo i českého překladu, považuje Marii Terezii za „zakladatelku novodo-

bého Rakouska“ a její osobnost chápe ve třech rovinách. Vidí ji především jako ženu energickou, ženu tradice a konečně moderní ženu. Naznačené pojetí práce potvrdil i výběrem pramenů a literatury. Mezi využitými archiváliemi pařížského Archivu ministerstva zahraničních věcí a vídeňského Domácího, dvorského a státního archivu, stejně tak mezi vydanými prameny je zastoupena téměř výhradně osobní korespondence. V soupise sekundární literatury převážily biografické práce o osobách z okolí panovnice, ať už jde o členy rodiny či úředníky. V menší míře byly využity přehledové práce k sociálním či politickým dějinám.

První ze čtrnácti kapitol chronologického líčení života Marie Terezie začal autor datem jejího narození. Přes zmínky o Pragmatické sankci a o problémech s nástupnictvím se dostal k jednotlivým členům habsburského domu, jejich sídlům, výchově budoucí panovnice a sňatkové politice rodu. V kapitole s význačným názvem *Dědictví* plasticky představil monarchii na konci vlády Karla VI. Kromě územních držav rakouského soustátí poukázal na nevyřešené problémy, které Marie Terezie zdědila po svém otci, připomněl vnitropolitickou i zahraničně politickou situaci, systém státní a vrchnostenské správy, ekonomickou a náboženskou situaci kolem roku 1740.

Pro kapitoly věnované období vlády Marie Terezie se autorovi staly hlavními periodizačními mezníky válečné konflikty. Spíše než na popisy vojenských střetů se autor zaměřil na reflexe dobové situace u zainteresovaných osob i samotné panovnice, na hledání motivů jejich jednání

a diplomacii. Reflexe výsledků bitev, dojednaných mírů a opětovných konfliktů válek o rakouské dědictví v textu přerušil jen okolnostmi volby Františka Štěpána Lotrinského císařem Svaté říše římské. Posléze obrátil pozornost k vnitřním problémům monarchie. Většího prostoru se dostalo Haugwitzovým reformám státní správy, stranou pozornosti nezůstala ani zlepšující se hospodářská situace země, problémy venkova a vztah státu a církve. Za jednu z klíčových osobností z okolí Marie Terezie autor považuje Václava Antonína z Kounic-Rietbergu, jehož kariéře od člena tajné rady přes velvyslance až po státního kancléře věnoval šestou kapitolu. Sedmiletou válku interpretoval jako logické vyústění zahraničně politických vztahů Rakouska a Pruska. Po válce zařadil opět pasáže o správních reformách, zhodnocení hospodářského stavu země a o situaci v Uhrách a Polsku. Jednu z podkapitol věnoval volbě arciknížete Josefa římským králem.

Po kapitolách o politických a správních záležitostech prvního čtvrtstoletí vlády Marie Terezie se Bledova pozornost přesunula k soukromému životu panovnice, jejím rodinným vazbám a vztahu ke dvoru. Stejně jako na začátku knihy přiblížil sídla, ve kterých panovnice trávila čas (věnoval se zejména přestavbě Schönbrunu), nastínil dvorskou hierarchii a pokusil se rekonstruovat jeden den v životě Marie Terezie. Neopomínil její záliby či vztah s manželem a dětmi. Samostatnou kapitolu věnoval smrti císaře Františka Štěpána a vzdělání syna Josefa i jeho neshodám s matkou. V jedenácté kapitole se autor obrátil zpět k problémům monarchie, blíže tematizoval otázku nevolnictví,

vztah k náboženství a reformy školství. Ze zahraničně politických záležitostí zmínil alespoň dělení Polska. Tématem dvou předposledních kapitol práce se stala demografická, stavební i kulturní proměna Vídně a situace v jiných evropských zemích a teritoriích s bližším vztahem k rakouské monarchii. V závěrečné části s opět význačným názvem *Poslední tažení* pojednal o válce o bavorské dědictví i o posledních dnech Marie Terezie.

Kniha Jeana-Paula Bleda může díky jazykovému stylu oslovit čtenáře z širší veřejnosti, i když lze namítnout, že nejen ti budou postrádat v publikaci obrazový doprovod. Odborníci jistě ocení pohled na vládu Marie Terezie optikou pramenů osobní povahy, díky nimž si čtenář může připadat, jako by stál v klíčových okamžicích přímo vedle panovnice.

Michal Morawetz

Josef GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750–1824*, České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2013, 391 S., ISBN 978-80-7394-374-5.

Beim vorliegenden Buch von Josef Grulich handelt es sich um die publizierte Fassung seiner im Jahr 2009 fertiggestellten Habilitation. Grulich untersucht exemplarisch anhand der relativ großen Pfarre České Budějovice/Budweis die ländliche und städtische Zuwanderung in einer Periode des politischen, ökonomischen und demographischen Wandels im Detail.

Für seine Studie wählte er einen empirisch-methodischen Zugang, der eng verknüpft mit historisch-demographischen Ansätzen ist. Auf der Basis der Kirchenbücher der Pfarre hat er eine sehr umfangreiche Datenbank mit über 30 000 Einträgen erstellt, die ihm umfangreiche quantitative Analysen aber auch qualitative Aussagen ermöglichen. Die Studie beinhaltet 78 Tabellen, 30 Graphiken und 16 Karten.

Das Buch beginnt mit einer Auseinandersetzung mit den gängigen soziologischen Migrationstheorien und mit dem Forschungsstand zur historischen Migrationsforschung in Tschechien. Grulich betont, dass trotz Vorliegens einer Vielzahl an Einzelstudien in der tschechischen Migrationsgeschichte bisher keine systematischen Analysen auf Basis dieser theoretischen Ansätze erfolgten. Im nächsten Kapitel stellt er seinen methodischen Zugang sowie die Datenbank vor. Als zentraler Indikator für Migration dient dabei die Differenz/Entfernung von Geburtsort und Wohnort (beziehungsweise Arbeitsstätte). Die weiteren zentralen Basisdaten der erfassten Migranten bilden Geschlecht, Familienstand, sozialer Status und (falls angegeben) auch Alter und Beruf.

Sehr detailliert wird danach die Untersuchungsregion vorgestellt. Die demographische Entwicklung der Pfarre České Budějovice und die erkennbaren Urbanisierungstendenzen im Untersuchungszeitraum werden in einem eigenen Kapitel nachgezeichnet, wobei die Ergebnisse grundlegend in Stadt, Vorstädte und umliegende Dörfer aufgeschlüsselt werden. Das breit und differenziert gezeichnete

Bild der Bevölkerungsentwicklung bildet den Hintergrund und den Rahmen der Darstellung des Migrationsgeschehens.

Die folgenden Kapitel 4 (zur Arbeitsmigration) und 5 (zur Heiratsmigration) bilden den eigentlichen Kern der Studie. Grulich unterscheidet prinzipiell zwischen „regionaler Migration“, „Binnenmigration innerhalb eines Landes“ und „grenzüberschreitender Migration“. Budweis war in erster Linie das Ziel von Zuwanderern aus der umgebenden Region sowie aus benachbarten Gebieten – zu letzteren zählten aber auch Ober- und Niederösterreich und Bayern. Deutlich geringer waren die Verbindungen mit Mähren, Österreichisch-Schlesien, den alpinen Gebieten, Ungarn und Sachsen. Zuwanderung aus anderen Gebieten Europas oder aus Übersee war ungewöhnlich, kam in Einzelfällen aber vor. Während Zuwanderer aus entfernteren Städten sich vorwiegend in der Stadt selbst niederlie-

ßen, siedelten sich ländliche Migranten eher am Stadtrand an. Die Zuwanderer waren mehrheitlich unverheiratete oder verwitwete Männer. Heiratsmigration war oft die Folge einer vorhergehenden Arbeitsmigration. Vor allem Frauen, aber auch Männer, folgten mit der Heirat ihrem zuvor zugewanderten Ehepartner. Andererseits fanden viele als Dienstmädchen zugewanderte Frauen ihren Ehepartner in der Stadt. Ein weiteres Ergebnis der Studie von Grulich ist, dass die ländliche Zuwanderung in die Stadt lange Zeit vor allem die durch Mortalitätskrisen aufgerissenen demographischen Lücken füllte. Erst mit dem Beginn des 19. Jahrhunderts trug die Zuwanderung spürbar zum Bevölkerungswachstum bei.

Ich halte die Studie vor allem wegen der Verknüpfung von Historischer Demographie und Historischer Migrationsforschung für sehr wichtig.

Hermann Zeitlhofer